

P.N.L. (1876-1888). O GUVERNARE EFICIENTĂ SAU DIFERENȚA ÎNTRE TEORIE ȘI PRACTICĂ

Liviu Brătescu

Venit la guvernare în 1876, pe fondul unei puternice crize economice și politice, Partidul Național Liberal avea de făcut față unor multiple provocări. Natura diversă a acestora avea să evidențieze faptul că preluarea puterii de către liberali nu era una întâmplătoare ci era expresia maturizării la care ajunseseră după mai multe căutări și încercări de coagulare, chiar dacă dovezi ale adversității unor lideri naționali la adresa altora sunt înregistrate și în perioada următoare. Dificultatea cea mare era reprezentată de trecerea de la discursul contestatar al opoziției la practica inerent supusă constrângerilor guvernării, aceasta fiind limitată de resurse, de factorul timp și de mediul extern. Contestată în epocă pentru susținerea unor reforme considerate radicale¹, gruparea cristalizată în jurul lui I. C. Brătianu avea să demareze reforme structurale cu impact asupra mai multor ramuri economice. Măsurile concrete luate în cei doisprezece ani de guvernare constituiau, în anumite cazuri, ajustări ale programului schițat în opoziție, liberalismul românesc neremarcându-se printr-o rigiditate funcțională sau un ermetism ideatic. Puțin preocupat de considerații teoretice, I. C. Brătianu avea să sublinieze după opt ani de la preluarea puterii, într-o intervenție publică, faptul că principala caracteristică a liberalismului era pragmatismul². Această situație nu avea să împiedice liberalismul în încercarea de a-și etala capacitatea de principal curent politic de guvernământ, facilitată și de incapacitatea conservatorilor de a produce programe coerente în perioada 1876-1888. În aceste condiții, ne este greu să înțelegem ispita realizării unor comparații între formulele particulare ale liberalismului european și cel românesc, acestea având drept rezultat, de cele mai multe ori, constatarea unor incompatibilități ce duc la invalidarea termenului în cazul celui din urmă³. Cum astfel de analize se fac la nivelul componentei economice a liberalismului, ne-am propus, pentru început, să realizăm o

¹ Gh. Costaforu le reproșă liberalilor transformările radicale pe care aceștia le inițiază în 1867: “văd că voiți să puneți în chestiune tot ce este, văd că distrugeți tot, sub cuvânt că o să faceți mai bine. Tot reorganizați și nu mai isprăviți... Destul”, în “Monitorul Oficial” (mai departe *M.O.*), nr. 41, din 21 februarie/4 martie 1864, p. 248-251; apud Gheorghe Cliveti, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Iași, Editura AXIS, 2001, p. 92.

² Intervențiile primului ministru nu fac de multe ori referire la teoreticienii liberalismului european. O excepție o reprezintă discursul din 12 ianuarie 1884 rostit în Camera Deputaților. Invocându-i pe Sieyes, Condorcet, Rousseau, I. C. Brătianu încerca să stabilească o filiație cu aceștia definind liberalismul ca o atitudine pragmatică și eficientă față de problemele societății, vezi “Românul”, 17 ianuarie 1884, p. 50.

³ Al. George, *Liberalismul românesc în specificitatea lui istorică*, în Al. Mungiu Pippidi (coord.), *Doctrină politică. Concepte universale și realități românești*, Iași, Polirom, 1998, p. 45-53; Al. George atrage atenția asupra extrapolării din politologia europeană și anglo-saxonă a unui întreg instrumentar inadecvat și încercarea de a-i da la noi un sens operativ.

trecere în revistă a preocupărilor teoretice ale liberalilor români pentru a vedea apoi în ce măsură ideile expuse în diferite lucrări vor fi transpuse în practică pe parcursul guvernării 1876-1888. În felul acesta vom observa gradul în care programul politic a suportat mutații pe traseul construcție teoretică-program guvernamental și dacă a cunoscut deziceri grave față de registrul său ideatic.

Până a vedea în ce măsură putem vorbi de amprenta pe care liberalii au lăsat-o asupra economiei românești în perioada 1876-1888 considerăm utilă o scurtă comparație între liberalismul românesc și cel european pentru a constata diferența, respectiv compatibilitatea existentă între ele. Deși ne simțim mai apropiați de teoria lui Anton Carpinski, potrivit căruia există doar un singur tip de liberalism, cu mai multe direcții ce dau structură și conținut paradigmei liberale⁴, vom demara expunerea noastră pornind de la ideea acceptată de cei mai mulți istorici preocupați de fenomen, conform căreia putem vorbi de cel puțin două tipuri de liberalism: economic și politic⁵. Aceasta nu ne împiedică să nu observăm accentul pus în unele analize pe prima variantă și faptul că deficiențele liberalismului românesc sunt evidențiate printr-o raportare la caracteristicile acesteia. În același timp există cel puțin trei planuri la care ar trebui să se poarte discuțiile despre liberalism, respectiv principiile liberale, practica politică și instituții liberale⁶.

Dacă e să facem o distincție între liberalismul „economic” și „politic”, putem spune că în timp ce al doilea are în vedere controlul puterii politice (a „guvernanților”) de către guvernanți (societatea civilă), liberalismul „economic” are drept prioritate conservarea proprietății private și a libertății economice⁷.

Trebuie făcută apoi observația că cele două „liberalisme” se întâlnesc în acest punct al conservării proprietății private și al libertății individuale în vederea creării unui univers social, în care un număr cât mai mare posibil de oameni să poată duce o viață relativ autonomă, întemeiată pe proprietatea particulară ce asigură independența lor economică⁸. Proprietatea privată nu este singura valoare din setul promovat de liberalismul european care are un loc bine determinat în cadrul celui românesc. Piața liberă, dreptul natural, contractul social, separarea puterilor sunt formulate, diferit uneori, în programele celor ce se revendicau de la familia liberală. Începând chiar cu celebrul „memoriu al cărvunilor” (1822), considerat de A. D. Xenopol „cea dintâi manifestare politică a cugetării liberale”⁹, o parte a elitei politice românești concepe diferite proiecte ce evidențiau influența ideologiei liberale și care aveau drept obiectiv modernizarea societății. De la programe individuale precum „Osăbitul act de numire a suveranului românilor”¹⁰, sau unele întocmite în timpul revoluției de la 1848¹¹, la cele elaborate în

⁴ A. Carpinski, *Deschidere și sens în gândirea politică*, Iași, Institutul European, 1995, p. 100.

⁵ Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, Press Universitaires de France, 1978, p. 519.

⁶ Aurelian Crăiuțu, *Elogiul libertății. Studii de filosofie politică*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 15.

⁷ Idem, *De la calea spre servitute la calea spre liberalism*, în „Sfera Politicii”, nr. 2, București, 1993, p. 28.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Afirmția se justifică dacă ținem cont de faptul că în acest document se solicită libertatea religiei, respectul proprietății, principiul egalității înaintea legii, respectul persoanei, libertatea comerțului, regim constituțional reprezentativ, în A. D. Xenopol, *Primul proiect de Constituție a Moldovei din 1822. Originile Partidului Conservator și a celui Liberal*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göble, 1898, p. 2.

¹⁰ Ion Câmpineanu insistă pe separarea puterilor în stat, libertatea individului, garantarea egalității în fața legii, libertatea tiparului, responsabilitatea ministerială, în Gheorghe Platon, *Societatea românească între medieval și modern*, în Gh. Platon, V. Cristian, I. Agrigoroaiei (coord.), *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993, p. 68.

¹¹ Programul politic cuprindea revendicări care vor face parte din platforma viitorului partid liberal: libertatea tiparului, a cuvântului, autonomie politică, egalitate civilă și politică, inviolabilitatea domiciliului, în

timpul structurării diferitelor „formațiuni” politice, asistăm la încercări de așezare a societății românești pe alte principii decât cele existente în secolul XVIII.

Dacă așa stau lucrurile la nivelul liberalismului politic, considerăm utilă și o evidențiere a modului de abordare a problemelor economice de către liberalii români. Înainte de asta se impun, credem, precizări. Prima ar fi cea conform căreia cel mai adesea noi facem raportări ale liberalismului românesc din secolul XIX la un liberalism de factură clasică, formulat în marea lui parte în secolul XVIII și prima jumătate a secolului următor¹². El are pentru această perioadă un caracter mai mult teoretic. Dacă privim atent vom observa că însuși termenul de liberal nu făcea parte din vocabularul politic până la începutul secolului XIX¹³.

În clipa în care apar, la începutul anilor 1800, primele formațiuni politice ce și-au luat numele de „liberale”¹⁴, realitățile economice și sociale din multe țări ale Europei de Vest chiar impuneau politici publice cu destule nuanțări față de liberalismul clasic. În al doilea rând, nu e lipsit de importanță să spunem că liberalii clasici nu erau partizani ai unui stat minimal¹⁵. Opțiunea lor era pentru o analiză atentă a fiecărei probleme publice a cărei rezolvare era solicitată statului, după care urma să se stabilească gradul de intervenție a acestuia¹⁶. Trecând spre societatea românească, putem constata o abordare similară din partea liberalilor în perioada în care ei se află la guvernare. În opinia lor, domeniul care merită o atenție din partea statului era cel economic, în general, și mai ales industrial. Modul de abordare a acestei probleme relevă o viziune mercantilistă din partea liberalilor români. Apropierea pe care încercăm să o stabilim și în rândurile de mai sus, din această perspectivă, este mai degrabă cu liberalismul francez al secolului XVII și scoate în evidență o diferență de timp cel puțin, pe care o recunoaștem ca fiind una considerabilă.

Statul mercantilist s-a folosit de un ingenios sistem de privilegii pentru a favoriza interesele capitaliste deja existente și a provoca dezvoltarea celor latente. Mercantilismul a însemnat o schimbare esențială pe plan psihologic și moral față de starea existentă în Evul Mediu. Problema principală era îmbogățirea națiunii care asigura forța statului, ori aceasta se putea face prin monedă, industrie și comerț¹⁷. Printre cei ce

N. N. Herjeu, *Istoria P.N.L. De la origini până în zilele noastre*, vol. I, București, Institutul de Arte Grafice Speranța, 1915, p. 141.

¹² Francisco Vergara, *Temeiurile filosofice ale liberalismului*, București, Editura Nemira, 1998, p. 15.

¹³ Giovanni Sartori atrage atenția asupra distanței care există între momentul apariției substantivului liberalism și cel al nașterii obiectului său, pe care o explică prin apariția termenului, după ce liberalismul își dovedea avantajele, dar și a efortului pe care liberalii au trebuit să-l facă pentru a recupera timpul dintre nașterea clandestină și botezul oficial, în Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 330.

¹⁴ Terence Ball, Richard Dogger, *Ideologii politice și idealul democratic*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 59; Aurelian Crăiuțu arată, într-unul din studiile sale pe această temă, că există curente istoriografice ce vorbesc despre anterioritatea liberalismului politic în raport cu cel economic, și că acesta a apărut ulterior cristalizării principiilor enunțate de primul. La fel de interesantă, credem, este și opinia celor care consideră că se poate vorbi de liberalism abia din secolul XIX, când se trece la un liberalism de guvernământ în Anglia și Franța, vezi Aurelian Crăiuțu, *op. cit.*, p. 15.

¹⁵ Liberalismul a dobândit mai mult o conotație economică decât una politică, dar majoritatea celor apropiați de liberalism continuă să vorbească de liberalismul clasic ca despre un liberalism *laissez-faire*, confundând astfel liberalismul cu direcția sa economică. Dacă îi acceptăm pe Locke, Montesquieu, Constant ca fiind printre părinții liberalismului, atunci trebuie să acceptăm și faptul că pentru ei liberalismul însemna domnia legii și a statului constituțional, iar libertatea era libertatea politică și nu principiul liberului schimb, în Giovanni Sartori, *op. cit.*, p. 332.

¹⁶ Francisco Vergara, *op. cit.*, p. 15.

¹⁷ M. Todosia, *Doctrina economică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1992, p. 27.

făceau parte din curentul „industrialist” din Franța secolului XVII și care susțineau dezvoltarea industriei naționale merită amintiți, în primul rând, Antoine de Montchrestein și J. Baptiste Colbert. În timp ce primul e cel ce pune bazele naționalismului economic, considerând că inițiativa individuală trebuia să fie completată prin intervenționismul statal și o politică vamală adecvată, cel de-al doilea susținea înființarea de către stat a unor manufacturi, cărora li se acordau subvenții în momentul apariției, materii prime scutite de taxe vamale și dezvoltarea industriei pe seama agriculturii¹⁸. Acesta este și cadrul în care se va manifesta și liberalismul guvernamental din România. Spre deosebire de Europa de Vest, boierimea de diferite ranguri se află în prim-planul procesului de modernizare și de adaptare a structurilor agrare tradiționale la economia de piață. „Categoriile mijlocii” autohtone controlau doar într-o mică măsură activitățile marginale, precum cămăta, comerțul mărunț ș.a. Spațiul liber creat la nivelul compartimentului de mijloc al societății a fost completat de un număr mare de reprezentanți ai minorităților stabilite în România. Ei manifestă tendința de a se substitui autohtonilor în ipostaza de „clasă mijlocie”¹⁹. Tocmai această situație avea să le permită liberalilor români, care vedeau o strânsă legătură între independența politică și cea economică, să justifice inițierea unei politici intervenționiste și susținerea prin diverse mijloace a unor sectoare economice.

Cum vor fi inițiate și desfășurate astfel de acțiuni, cât de mare susținere aveau ele chiar în cadrul P.N.L., dar și reacțiile opoziției față de „programul” de modernizare aplicat de cei care făceau parte din echipa lui I. C. Brătianu vom vedea ceva mai încolo. Până atunci însă considerăm utilă o scurtă trecere în revistă a teoriilor economice ale celor mai importanți „gânditori” liberali ai secolului XIX, pentru a vedea mai întâi diferența între modul de percepere european și cel românesc dar și distanța dintre teorie și practică în cazul României.

Fără a putea vorbi de existența unor școli de gândire economică de tipul celor de la Manchester, cu magistri și discipoli, găsim în secolul XIX la nivelul societății românești reprezentanți ai celor două direcții, tendințe europene, protecționismul și liber-schimbismul și care corespundeau în linii mari concepțiilor economice ale celor două partide de guvernământ. Aparent paradoxal, în timp ce prima teorie era susținută și promovată de P.N.L., a doua aparținea Partidului Conservator. Existau însă și lideri politici precum I. Ghica, deveniți excepții de la „regulă”, care deși se considerau politic vorbind ca fiind liberali, erau adepți ai liber-schimbismului. E de analizat dacă nu cumva și adoptarea unei astfel de poziții a contribuit la o anumită izolare a lui în cadrul P.N.L. Cert este doar faptul că alții vor fi cei care își vor impune concepția economică în perioada în care partidul se va afla la guvernare.

Dat fiind că am amintit ciudata situație a liberalismului economic ce avea o mai mare audiență în rândul Partidului Conservator, aflat în opoziție în perioada pe care o vom analiza (1876-1888), vom începe prin a vedea cine sunt susținătorii acestui curent.

¹⁸ *Ibidem*, p. 30.

¹⁹ Al. Florin Platon, *Nobilime și burghezie la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea: repere comparatiste europene și românești*, în *Istoria ca lectură a lumii*, volum în onoarea lui Alexandru Zub, coord. Gabriel Bădărău, Leonid Boicu și Lucian Nastasă, Iași, Biblioteca Fundației A. D. Xenopol, 1994, p. 157.

Privindu-i mai degrabă în ordine cronologică decât a importanței lor, primul economist român adept al liber-schimbismului este N. Suțu²⁰. Prin cele două lucrări mai cunoscute ale sale „Aperçu sur l'état industriel de la Moldavie”, și „Quelques observations sur la statistique de la Roumanie”, Suțu se dovedea un susținător al mercantilismului prin aprecierea industriei agricole drept unic izvor de venituri al țării, motiv pentru care investițiile în mijloacele de lucru mecanizate erau considerate prioritare²¹. Solicitarea formulată de N. Suțu pentru ca agricultura să fie sprijinită de bănci agricole prin acordarea de credite cu dobânzi reduse²² se va regăsi ceva mai târziu în programele de guvernare ale liberalilor mai ales.

Dacă există un element comun tuturor construcțiilor teoretice din această perioadă acela este pledoaria pentru înființarea unor instituții de credit. Pe lângă argumente aduse în favoarea acestei idei nu mai puțin cunoscutul Al. Moruzzi acceptă intervenția statului în înființarea instituțiilor de credit funciar²³, stabilind în lucrarea *Progres și libertate* legătura determinantă ce există între cei doi termeni, dar și necesitatea unui comerț liber pentru dezvoltarea unei societăți²⁴.

Fără a fi o figură de prim rang al Partidului Conservator, Ion Strat era unul din cei care contribuiseră la programul economic al conservatorilor și un susținător convins al liberului-schimb. Prin intervențiile sale publice, Strat respingea categoric politica protecționistă inițiată de unele guverne liberale. În viziunea lui, producția industrială trebuia să se bucure de o adevărată libertate, fără vreo constrângere sau încurajare de natură guvernamentală²⁵, iar libertatea comercială era o consecință logică a dreptului de proprietate²⁶.

Antietaismul e prezent și la el ca la toți economiștii liberali, orice intervenție a statului fiind considerată o imixtiune ce perturbă desfășurarea normală a activității de producție. Statul avea totuși în opinia sa câteva obligații, precum încurajarea venirii tehnicienilor străini și atragerea capitalurilor externe²⁷. La fel de categoric susținea libera concurență și I. Ghica. Din perspectiva lui, industria națională putea fi sprijinită doar prin constituirea unor asociații de credit industrial ce erau văzute ca un mijloc de sprijinire a producătorilor ce intenționau să procure tehnologie modernă²⁸. Adept al liberalismului clasic, I. Ghica considera că industria trebuia să se dezvolte pe calea unui proces natural de evoluție economică, pe care autoritatea guvernamentală era chemată doar să-l supravegheze, nu să-l regleze. Instituirea unor taxe vamale putea duce în opinia lui doar la creșterea prețurilor și la o reducere a numărului de cumpărători²⁹.

Nu mai puțin prestigioși, susținătorii protecționismului economic veneau într-un fel în întâmpinarea unor revendicări formulate cu prilejul unor întâlniri politice, ce au

²⁰ N. Suțu este considerat cel care a introdus gândirea liberală în literatura noastră economică, transmițând ideile lui A. Smith și D. Ricardo, vezi Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, București, Editura Enciclopedică, 1987, p. 276.

²¹ *Ibidem*, p. 278.

²² Eugen Demetrescu, *Liberalismul economic în dezvoltarea României moderne*, București, Editura Cartea Românească, 1940, p. 49.

²³ *Ibidem*, p. 24.

²⁴ Idem, *Influența școlii economice liberale în România în secolul al XIX-lea*, f.l., Tipografia Bucovina, 1935, p. 61.

²⁵ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență, 1859-1877*, București, Editura Enciclopedică, 1979, p. 254.

²⁶ Eugen Demetrescu, *op. cit.*, p. 129.

²⁷ Idem, *Liberalismul economic*, p. 24.

²⁸ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 248.

²⁹ Eugen Demetrescu, *Influența școlii economice...*, p. 82.

loc după 1866. Ca mijloc de exprimare, ținând cont de presupusul său impact, era ales ziarul „Românul”. Începând chiar cu 1867, acesta publică în mai multe rânduri articole ce aduceau argumente pentru dezvoltarea industriei naționale pe calea unei politici protecționiste. Interesant era faptul că pe lângă oameni politici de prim rang ce susțineau cu toată convingerea o politică economică în direcția amintită³⁰, apar și oameni implicați în economia „reală” ce atrăgeau atenția asupra necesității existenței unui sprijin guvernamental pentru acele ramuri ale industriei în cadrul cărora activau ei³¹.

Dacă pentru D. P. Marțian³², protecționismul nu era doar o doctrină economică ci și o modalitate de promovare a ceea ce el considera că este interesul național, M. Kogălniceanu³³ și P. S. Aurelian considerau că prin intervenția statului se poate crea un cadru instituțional prielnic dezvoltării capitalismului. Depășind această fază oarecum declamativă, Aurelian introducea noțiunea de program economic și-și exprima convingerea în privința contribuției pe care o poate avea statul în accelerarea creșterii economice³⁴. Spre deosebire de „colegii” săi, P. S. Aurelian devine, după 1880, unul din cei care capătă greutate în cadrul partidului și a guvernului liberal având astfel posibilitatea să influențeze luarea unor decizii ministeriale în direcția politicilor protecționiste.

După căutările din perioada 1859-1866³⁵, scurta guvernare din anii 1867-1868 a constituit o bună modalitate de verificare a solidarității liberalilor dar și o ocazie pentru a-și demonstra pragmatismul în actul de guvernare. Întreruptă datorită presiunilor externe, perioada în care s-a aflat la putere echipa coagulată treptat în jurul lui I. C. Brătianu și a lui C. A. Rosetti a fost suficientă pentru a dezvălui intențiile liberalilor radicali în privința dimensiunii pe care doreau să o dea procesului de modernizare. Deși proveneau mai degrabă din rândul boierimii mici și mijlocii, liberalii radicali vor încerca să-și construiască un viitor bazin electoral prin inițierea unor măsuri economice destinate a-i sprijini pe comercianți, industriași și meseriași cărora li se vor adresa în numeroase rânduri, dar mai ales cu prilejul campaniilor electorale³⁶. Aceste categorii începuseră să pretindă un rol mai mare în viața politică dorind și un cadru legal corespunzător pentru dezvoltarea economiei.

După o perioadă de patru ani în care coaliția guvernamentală nu a mai cuprins elemente liberale, liderii mai multor facțiuni au înțeles că faza cluburilor și a uniunilor,

³⁰ În februarie 1873, D. Brătianu solicita preluarea de către români a mișcării industriale, comerciale și politice a țării. Pe 2 martie 1874, Mihail Kogălniceanu sublinia necesitatea de a poseda o industrie națională și intervenția statului în direcția sprijinirii ei, printr-o politică protecționistă, vezi Apostol Stan, *op. cit.*, p. 250.

³¹ Grigore Băleanu, fabricant de postav și om politic liberal, publica în „Românul” la 5 iunie 1869 un articol prin care demonstra că industria postavului românesc nu putea avansa decât cu sprijin guvernamental, în *ibidem*, p. 249.

³² Pentru D. P. Marțian, statul trebuia printr-o politică vamală protecționistă să încurajeze industria în formare, asigurându-se astfel independența economică a României în N. Clipa, Gheorghe Iacob, *Idei și fapte din istoria economică a României*, Bacău, Editura Plumb, 1994, p. 95.

³³ Mihail Kogălniceanu considera dezvoltarea industriei ca o condiție pentru existența noastră ca națiune și credea în necesitatea renunțării statului la politica liber-schimbistă, în *ibidem*, p. 55.

³⁴ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 355.

³⁵ Pentru această perioadă există mai multe grupări liberale ce au diferite abordări mai ales în privința dezvoltării economiei. Liberali moderați ca Ion Ghica, Vasile Boerescu, Gh. Costaforu, C. Crețulescu considerau că forma ideală de dezvoltare era libera concurență, autoritatea guvernamentală fiind chemată doar să supravegheze economia nu să o și regleze, în Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 81.

³⁶ Apostol Stan, *Grupări și curente politice...*, p. 189; Ca măsuri de sprijinire a meseriașilor, industriașilor și comercianților, guvernul liberal radical demarează acțiuni pentru organizarea de bănci agricole și comerciale, înființarea unui nou sistem monetar și acționează pentru folosirea monedelor naționale, în Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic...*, p. 117.

cum era cea din 1871, trebuia depășită³⁷. La aceasta contribuiseră în egală măsură și izolarea la care fuseseră supuși, după evenimentele din vara lui 1870 și primăvara lui 1871, liberali ca I. C. Brătianu, C. A. Rosetti ș.a., dar și o anumită maturizare politică concretizată în estomparea unor diferențe între cei ce se revendicau de la aceeași familie politică și realizarea unor compromisuri programatice. La fel de importantă devine și legătura ce se creează după 1866 între liderii amintiți și reprezentanții ai unor profesii liberale ce se remarcă mai ales prin participarea într-un număr important la întrunirile politice. Negustori, meșteșugari, proprietari de ateliere, săteni mai înstăriți, avocați, medici și profesori devin treptat un suport important pentru P.N.L.³⁸

Apariția la 23 ianuarie 1875 a unui periodic intitulat „Alegătorul liber” și a unei ligi ce avea drept scop combaterea ingerințelor în alegeri³⁹, erau expresia pregătirii liberalilor pentru confruntarea cu adversarii lor conservatorii. După reuniunea din 24 mai 1875, la care este prezent și proaspătul dizident M. C. Epureanu, în care participanții își iau angajamentul să declanșeze lupta pentru „triumful deplin al principiilor liberale în viața politică românească”, „Alegătorul liber” avea să anunțe la 4 iunie 1875 apariția unei formațiuni politice românești cunoscută inițial sub denumirea de „Coaliția de la Mazar-Pașa”. Regăsirea în cadrul aceleiași formule politice a unor lideri ca I. C. Brătianu, C.A. Rosetti, M. Kogălniceanu, I. Ghica, N. Fleva, D. A. Sturdza, George Vernescu, N. Ionescu marca o etapă importantă în viața politică românească.

Timul scurs de la acest moment până la 27 aprilie 1876, data preluării guvernului de către liberali, avea să fie dominat de încercările unor lideri politici de a constitui o nouă formațiune politică⁴⁰ care să reprezinte o alternativă la cele două grupări politice deja existente, conservatoare și liberală, ce începeau să prindă tot mai mult contur. În condițiile existenței unei crize politice profunde⁴¹, erau destule premise pentru reușita unui nou „partid”. Caracterul hibrid al „partidului conservator liberal democrat”, lipsa de organizații în teritoriu dar și a unor lideri a căror autoritate să nu poată fi contestată avea să ducă la eșecul tentativei de constituire a unui partid de centru. Treptat, o parte din inițiatorii acestui proiect se vor înscrie în familia liberală (V. Boerescu, D. Ghica), iar alții în cea conservatoare (N. Blarenberg, I. Lahovari).

Venirea la putere a formațiunii concentrate în jurul lui I. C. Brătianu era rezultatul mai multor factori: incapacitatea conservatorilor, câștigători totuși ai alegerilor din aprilie 1875, de a avea o majoritate parlamentară stabilă, și „maturizarea” liberalilor. Ei realizaseră un progres important nu numai în plan instituțional, așa cum am arătat deja, ci și în plan economic, reușind astfel să-și asigure o bază materială absolut necesară. În perioada în care se aflaseră în opoziție, liberalii au constituit câteva societăți cu scopul de sprijinire a industriei naționale. Un exemplu în acest sens reprezentându-l mai întâi

³⁷ Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, Editura Militară, 1992, p. 182.

³⁸ Apostol Stan, *Grupări și curente politice...*, p. 413.

³⁹ „Alegătorul liber”, an I, nr. 1, 1875, p. 1; „Românul”, an XX, 1875, p. 73.

⁴⁰ Unul din cei care milita pentru o grupare politică de centru era Vasile Boerescu. Alături de el se aflau încă din campania electorală ce are loc în aprilie 1875: C. Boerescu, N. Blarenberg, I. Lahovari, iar mai târziu D. Ghica și Gh. Grigore Cantacuzino. Programul „Partidului Conservator Liberal” utiliza termeni generali și puțin angajați ca și a celorlalte partide: „conservare”, „progres”, „stabilitate”, în Apostol Stan, *Grupări și curente politice...*, p. 426-427.

⁴¹ Semnalul avea să fie dat de M. C. Epureanu care se detașa la începutul anului 1875 de gruparea conservatoare plasându-se în „capul independenților de dreapta” în *M.O.*, nr. 13, 1875, p. 228. O lovitură importantă o va primi guvernul L. Catargiu de la președintele Camerei Deputaților D. Ghica care se desolidariza la 16 februarie 1876 de primul ministru, invocând dezordinea completă a finanțelor țării și deficiențele cronice ale bugetului în „Pressa”, an IX, 1876, nr. 55, p. 1.

apariția în Moldova a „Societății pentru încurajarea industriei și a comerțului național”, iar la 23 ianuarie 1870 a societății „România industrială”⁴². Cinci ani mai târziu reprezentanți de vârf al viitorului partid liberal vor înființa două societăți ce urmau să-și desfășoare activitatea în domeniul asigurărilor⁴³.

Programul politic anunțat în vara lui 1875⁴⁴ ce purta semnătura „Coaliției de la Mazar-Pașa” putea fi catalogat drept unul ambițios datorită transformărilor structurale ce intenționa să le producă în diferite domenii de activitate: educație, finanțe, credit, industrie, administrație, armată, justiție și nu în ultimul rând politică externă⁴⁵. Realitatea dură a guvernării îi va determina pe membrii echipei liberale să adopte soluții practice necesare depășirii unei crize economice și financiare ce avuseseră o contribuție importantă la erodarea guvernării conservatoare și să fie mai puțin atenți la considerații teoretice. Unele din soluțiile adoptate încă din primul an de guvernare, deși nu purtau o amprentă liberală, erau considerate necesare unei economii a cărei ramură principală era agricultura, insuficient dezvoltată pentru a face față unor politici liber-schimbiste. Cu toate acestea, precauții de natură politică aveau să ducă la amânarea abandonării strategiei economice adoptate de conservatori, deși situația financiară a României o impunea: datoria publică urcase la 476.000.000 lei, din impozite se strânsese doar 92.000.000 lei, iar absorbția capitalurilor disponibile pe piața internă, prin împrumuturi făcute de stat, ruinasă și comerțul⁴⁶. Pe lângă această dificilă problemă, căreia trebuia să-i găsească o rezolvare, România începea să suporte din 1876 consecințele aplicării convenției comerciale cu Austro-Ungaria, ratificată în 1875, dar să resimtă și lipsa unor instituții de credit. În fața acestor situații la fel ca și „colegii” lor din Europa occidentală⁴⁷, liberalii propuneau soluții ce presupuneau intervenția într-o anumită măsură a statului.

În privința crizei financiare caracterizată prin lipsa de lichidități, neexistând posibilitatea apariției imediate a unor noi surse generatoare de venituri, programul citit la 25 iulie 1876 în Camera Deputaților și 30 iulie la Senat preconiza, ca modalitate de depășire a impasului, micșorarea cheltuielilor statului în paralel cu o altfel de așezare a impozitelor existente, intuindu-se că apariția unor noi ar nemulțumi populația⁴⁸. O

⁴² Scopul acestor societăți era formarea unui curent de opinie care să determine guvernul să ducă o politică de sprijinire a industriei naționale, în *ibidem*, p. 252.

⁴³ Pe 23 martie 1875, în saloanele hotelului Dacia, se hotărâ înființarea unei societăți de asigurare mutuală. Comisia aleasă spre a discuta statutul a fost compusă din: I. Ghica, Al. Solescu, I. C. Brătianu, D. Cornea, D.A. Sturdza; vezi C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, București, Editura Minerva, 1987, p. 174. La 14 decembrie 1875 este înființată, din inițiativa unor liberali radicali precum I. C. Brătianu, Emil Costinescu, Eugeniu Carada, P. S. Aurelian și alții, o societate de asigurări numită „Unirea” ce pornea cu un capital de 17.768.700 lei, în *ibidem*, p. 181.

⁴⁴ Programul „Coaliției de la Mazar-Pașa” era unul general, criticând abuzurile guvernului conservator în timpul alegerilor, vorbește de faptul că profesiunile liberale nu sunt reprezentate în Camera. Critică apoi mărirea dărilor față de 1869 cu 32%. Latura liberală poate fi observată mai ales atunci când vorbește despre stimularea activității și inițiativei individuale, de îmbunătățirea vieții cetățenilor și independența indivizilor față de stat, vezi Vintilă C. A. Rosetti, *Amintiri istorice. Programele liberale de la 1848 până azi*, București, Tipografia Românul, 1889, p. 197.

⁴⁵ I. C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. I, partea a II-a, I-1869 – IV-1876, publicate de G. Marinescu și C. Grecescu, București, Cartea Românească, 1935, p. 485-491.

⁴⁶ G. D. Nicolescu, *Parlamentul român. 1876-1901. Biografii și portrete*, București, Editura I.V. Socecu, 1903, p. 206.

⁴⁷ De la sfârșitul anului 1860 până la 1880 sau 1890, guvernele devin liberale în Europa occidentală și se remarcă prin reforme școlare, reforme ale laicizării statului și iau primele măsuri de legislație socială, în M. Roussellier, *Europa liberalilor*, Iași, Institutul European, 2001, p. 85.

⁴⁸ G. D. Nicolescu, *op. cit.*, p. 253.

măsură precum cea de vânzare a unora din proprietățile statului pentru plata datoriilor existente, propusă de senatorul Deșliu la 28 iunie 1876 avea să fie și ea luată în calcul⁴⁹.

Devenit la 24 iulie 1876 prim-ministru, I. C. Brătianu era conștient că doar prin legi ce aveau ca obiectiv reducerea personalului din administrație și ministere⁵⁰ nu poate fi rezolvată problema financiară. Aceasta se putea face în mod special printr-o creștere a bazei de impozitare. În viziunea liberalilor români ea putea crește prin încurajarea industriei, înființarea unor instituții de credit, o altă politică comercială decât cea de până atunci și consolidarea proprietății mici și mijlocii. Dintre toate însă atitudinea față de relațiile comerciale ale României avea să scoată cel mai mult în evidență trecerea din opoziție la putere. Puternic contestată în momentul adoptării ei de către Parlament⁵¹, convenția comercială cu Austro-Ungaria avea să fie pusă în aplicare de către guvernul I.C. Brătianu. Ca modalitate de contracarare a consecințelor documentului amintit, erau încheiate în perioada următoare, convenții comerciale cu alte puteri europene pe aceeași bază liber-schimbistă⁵². La adoptarea unei asemenea decizii contribuiseră atât precauția luată de I. C. Brătianu, cât și dorința lui de a nu afecta relațiile politice ale României cu state importante ale Europei, dar și presiunile făcute de unii lideri ai partidului de guvernământ în favoarea unei politici vamale liberale⁵³.

Decizia de a aplica aceleași tarife vamale Rusiei, Franței, Germaniei și Greciei, ca în cazul Austro-Ungariei avea să fie rezultatul votului exprimat de către legislativ după pledoaria susținută de I. C. Brătianu la 30 iunie 1876 în cadrul Camerei Deputaților. Primul proiect, cel semnat cu Rusia, era adoptat după dezbateri aprinse, în timpul cărora ministrul de externe, M. Kogălniceanu insista pe faptul că industria și comerțul rusesc nu ar fi fost atât de puternice încât să reprezinte o primejdie pentru România. Un document care cuprindea principii precum: libertatea de comerț și navigație, libertatea de a poseda, cumpăra, înstrăina orice fel de proprietate⁵⁴ nu avea cum să nu trezească interesul celorlalte puteri europene. Adept al liberalismului economic, Ion Ghica avea din nou ocazia la 1880 să-și prezinte teoriile în cadrul dezbaterilor generate de discutarea tratatului româno-englez. Beneficiind și de calitatea de raportor al proiectului prezentat în fața legislativului, apelând și la statistica Comisiei Europene a Dunării, Ghica reușea să convingă marea majoritate a senatorilor de necesitatea deschiderii pieței comerciale a României spre exterior⁵⁵. Însușindu-și pentru moment astfel de puncte de vedere, guvernul român avea asupra relațiilor sale comerciale un mod de percepere apropiat liberalilor clasici. Brătianu și colaboratorii săi au realizat că, pentru o economie ce abia asigura nivelul de sub existență, o politică protecționistă era contraproductivă.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 343.

⁵⁰ Pe 30 iulie se prezintă un proiect de lege prin care guvernul era autorizat să facă reduceri la administrația domeniilor, economiile realizate intrând în tezaurul public, în „Dezbaterile Senatului”, 30 august 1876, p. 4479.

⁵¹ „Ieri, 29 iunie, s-a înfipt cuțitul până la mâner în pântecele României... corpul ei pălpâind încă fu îmbrâncit la picioarele contelui Andrassy”, în „Românul”, an XIX, 30 iunie-1 septembrie 1875, p. 581.

⁵² I. Ghica și N. Ionescu erau doi dintre liberalii care combăteau tendințele protecționiste ale liberalilor radicali considerând că neexistând o industrie manufacturieră, preocuparea de a o proteja era lipsită de sens, libera concurență fiind singura soluție vizibilă, vezi Apostol Stan, *Grupări și curente politice...*, p. 255; I.C. Brătianu propune încă de la 30 iulie 1876, când era ministru de finanțe, semnarea și cu alte puteri a unor convenții comerciale asemănătoare celei încheiate cu Austria, argumentul adus era apariția concurenței care ar fi dus la apariția unor produse ieftine și ar proteja industria națională, în Dezbaterile Adunării Deputaților (mai departe D.A.D.), 30 iulie 1876, p. 3526.

⁵³ D.A.D., 14 iulie 1876, în *M.O.*, nr. 163, 1876, p. 4073; apud *ibidem*, p. 415.

⁵⁴ D.A.D., 13 iulie 1876, p. 4000.

⁵⁵ D.A.D., 11 mai 1880, p. 2360.

Devenit conștient de scopurile politice pe care ideologia lui îl obliga să le urmărească, P.N.L. simțea nevoia să-și găsească un nou punct de sprijin în afara marilor proprietari. Acesta era motivul pentru care partidul liberal va începe treptat să susțină o burghezie industrială, bancară, comercială cu sprijinul statului din cadrul căreia va atrage susținători pentru acțiunea sa politică.

Nemulțumindu-se doar cu inițiative de tipul celor amintite deja, prin care se urmărea crearea unui climat concurențial între diferite puteri europene⁵⁶, guvernul liberal începea în iulie 1876 o lungă perioadă de încurajare a industriei, în care judecând după amploarea fenomenului putem vorbi chiar de existența unei politici industriale. Aceasta presupune un tip de intervenție a statului în economie ce are ca obiectiv producerea unor schimbări la nivelul structurii economice. Începea acum o perioadă de încercări de încurajare și susținere a economiei prin modificarea pe cale politică a procesului de funcționare normală a pieței. Liberalii apelează în anii următori la astfel de politici pentru că deveneau conștienți de faptul că nu mai era posibil doar apelul la tarife vamale, ca principal mijloc de interferență în procesul pieței și de influență a schimbărilor structurale în economie. Dat fiind faptul că prin tarife vamale se puteau proteja anumite ramuri de concurență externă și se crea un sistem de redistribuire a resurselor în interiorul economiei, politica protecționistă nu avea cum să fie abandonată complet de liberalii români.

Prima acțiune în direcția amintită avea loc la sfârșitul lunii iulie 1876. Modalitatea de sprijinire de către guvern a unor domenii economice era acordarea monopolului întreprinzătorului care își lua angajamentul demarării unei investiții financiare pentru un quantum stabilit de Parlament după o propunere a guvernului. La 28 iulie 1876 era anunțată organizarea unei licitații pentru concesionarea hârtiei necesară tuturor autorităților din țară pe termen de 10 ani. Concesionarul era dator să instaleze în România o fabrică cu abur sau motor hidraulic trebuind să depună 100.000 lei la Casa de depuneri. Suma aceasta urma a fi restituită în momentul în care fabrica începea să funcționeze⁵⁷.

Sfârșitul lui 1876 avea să-l găsească pe I. C. Brătianu în postura de susținător al industriei naționale. El își exprima într-una din intervențiile sale opțiunea pentru sprijinirea de către stat a unor ramuri ale industriei, prin comenzi către acestea⁵⁸. Cu toate eforturile făcute, anul 1876 înregistrează o depășire a veniturilor cu 11 milioane și un deficit bugetar de 22 milioane⁵⁹.

Anul 1877 debuta printr-o nouă încercare a primului-ministru de a încuraja dezvoltarea meseriilor, modalitatea prevăzută fiind scutirile de patentă⁶⁰, iar pentru că una din problemele statului român era lipsa de lichidități, ministrul de finanțe D. A. Sturdza propunea ca măsuri de redresare: restabilirea licențelor băuturilor spirtoase, creșterea impozitului funciar și vânzarea moșiilor statului pentru plata datoriilor publice.

Venirea războiului a amânat o parte din proiectele guvernului liberal. Câștigarea independenței avea să fie urmată în plan intern de o serie de măsuri reparatorii (de genul asigurării pensiei de urmaș pentru văduvele, părinții și copiii soldaților căzuți)⁶¹, dar a obligat în același timp clasa politică de la București să privească cu mai multă atenție

⁵⁶ D.A.D., 13 iulie 1876, p. 4064.

⁵⁷ M.O., 14 iulie 1876, p. 4148.

⁵⁸ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic...*, p. 188.

⁵⁹ Gheorghe M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României (1823-1923)*, București, Tipografia Ziarului Universul, f.a., p. 102.

⁶⁰ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic...*, p. 189.

⁶¹ M.O., 4, 8 decembrie 1877, p. 7139-7143.

problema proprietății pentru țărani. Avea să fie evidentă în perioada următoare preocuparea liberalilor de a întemeia mica proprietate individuală de care legau un șir întreg de ameliorări de natură socială, culturală și politică. O convingătoare pledoarie făcea I. C. Brătianu la 28 noiembrie 1887 în Adunarea Deputaților, în favoarea constituirii proprietății mici și mijlocii prin scoaterea la licitație a marilor moșii. Interesant era faptul că nu excludea participarea statului la licitații. Cu toate acestea, primul-ministru identifica, la fel ca în tinerețile sale, forța unei țări în proprietatea individuală și nu în cea a statului⁶². Prin intermediul generalizării miciei proprietăți agricole, liberalii sperau în producerea unei schimbări de mentalitate în societatea românească, de care erau direct interesați. Modalitatea de realizare a acestui obiectiv ambițios era în primul rând vânzarea de către stat a moșiilor pe care le avea în proprietate.

Apărută mai întâi ca expresie a necesității guvernului de a realiza noi venituri, ideea vânzării unora din proprietățile statului prindea contur în iunie 1876 în urma propunerii senatorului Deșliu. Dezbaterile din cadrul legislativului se vor finaliza la sfârșitul lunii iulie același an, iar prevederea care interesa în mod special pe țărani era cea potrivit căreia li se crea posibilitatea cumpărării unor loturi de cinci hectare plătite în timp de 20 ani. Mențiunea prin care se cerea plata anticipată a unei sume putea fi considerată una restrictivă, numai că în viziunea legiuitorilor era văzută ca o posibilitate de a determina formarea unui spirit de economisire la țărani pentru a deveni apoi proprietari⁶³.

După mai multe dezbateri axate mai ales pe întinderea de pământ ce urma scoasă la vânzare și a veniturilor pe care le producea, legea prin care erau trecute terenuri din proprietatea statului în cea individuală apărea la 12 aprilie 1881. Chiar dacă suprafața de pământ, cuprinsă între 4-8 ha și vândută pe baza acestei legi, era una considerabilă (peste 30.000 ha), de ea beneficiind peste șase mii de familii țărănești⁶⁴, problema agrară rămânea una acută. O pledoarie în direcția rezolvării acesteia o reprezintă și intervenția lui C. A. Rosetti din septembrie 1878. Dacă inițiativele amintite ce aveau ca obiectiv constituirea proprietății mici și mijlocii se înscriau în tradiția liberală, proiectul de lege depus în Parlament de către ministrul de interne Rosetti depășea oarecum acest cadru. Invocând aplicarea legii rurale din 1864 ce nu permitea înstrăinarea pământurilor acordate țăranilor, prevăzând obligația de restituire a celor care fuseseră vândute, noua lege crea posibilitatea unei intervenții a statului în ceea ce liberalii numesc de regulă jocul pieței. Pentru a preveni eventualele proteste ale noilor proprietari era prevăzută și ideea unor despăgubiri către aceștia⁶⁵. Argumentele aduse de I. C. Brătianu pentru neînstrăinarea pământului dat sătenilor prin împrumut, se constituiau într-o pledoarie în favoarea miciei proprietăți⁶⁶.

Pe lângă necesitatea de a avea o suprafață de pământ în proprietate, mai existau două elemente subsumate într-un fel problemei țărănești și care se vor afla pe agenda

⁶² D.A.D., 27 noiembrie 1887, p. 113.

⁶³ I. C. Brătianu, *Discursuri*, II, 1876, p. 217.

⁶⁴ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic...*, p. 219; mult mai multe familii, adică peste 48.000 aveau să primească pământ după aprobarea în 14 februarie 1878 a legii ce avea drept obiectiv împrumutarea în sură și a celor ce luaseră parte la Războiul de Independență, în *M.O.*, 15 februarie 1878, p. 907.

⁶⁵ Despăgubirile erau fixate în funcție de anumite criterii. Dacă noul posesor folosea pământurile timp de cinci ani se considera că veniturile realizate sunt echivalente cu suma achitată pentru cumpărare, dacă perioada era mai scurtă suma primită de țăran urma a fi redistribuită noului posesor, dacă existau îmbunătățiri ele puteau fi ridicate sau țăranii plăteau contravaloarea lor, *M.O.*, nr. 34, 13 februarie 1879, p. 825-826.

⁶⁶ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, coordonatori Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan, București, Editura Academiei, 1983, p. 256.

guvernamentală: reglementarea relațiilor dintre țărani și proprietari dar și accesul mai ușor al țăranilor la credite.

Începută în primăvara lui 1878 ca urmare a propunerilor făcute de N. Ionescu și N. Fleva, ce insistau pe libertatea încheierii învoielilor agricole și înlăturarea execuției țăranilor cu forța armată⁶⁷, dezbaterile legii tocmelelor agricole avea să dureze până în 1882. Chiar dacă în final avea să apară o variantă nouă față de cele din 1866 și 1872, acuzat fiind de faptul că proiectul pe care-l propunea Camera în februarie 1882 era unul ridicat prin principii precum: interzicerea clauzelor penale și de solidaritate, reglementarea dijmuitului și desființarea execuției forțate a țăranilor, C.A. Rosetti avea să demisioneze⁶⁸.

Ideea înființării unei instituții de credit pentru țărani apare încă de la preluarea puterii de către liberali, în condițiile în care pentru I.C. Brătianu agricultura era „temelia edificiului nostru economic cel mai sigur și productiv, izvor de bogăție al țării”⁶⁹. Scopul principal era de a le oferi sătenilor posibilitatea de a nu mai contracta împrumuturi cu dobânzi mari. Având drept capital domenii în valoare de 72 milioane ipotecate de guvern, societatea de Credit Funciar Român își începea activitatea prin înființarea a 33 de sucursale în întreaga țară⁷⁰. După discuțiile din 1878 asupra necesității înființării băncilor sătești, în care accentul cădea pe modalitățile și sursele de constituire a capitalului necesar⁷¹, pe 18 iunie 1881 Parlamentul aproba înființarea Casei de Credit Agricol. Lipsa de capital pe piața românească avea să se resimtă și acum. Dorința legiuitorului ca doar agricultorii și „industriașii agricoli” să participe la capitalul noii instituții financiare nu avea să se realizeze. În aceste condiții participarea statului prin intermediul B.N.R. avea să permită demararea unui proiect care avea la începutul său un capital de 48.600 lei⁷².

Dacă liberalii guvernamentali deveneau conștienți de un lucru acela era importanța unui puternic sector financiar-bancar care să sprijine dezvoltarea celorlalte ramuri ale economiei dar mai ales industria. Aceasta era explicația pentru atenția pe care o va acorda în plan legislativ P.N.L. înființării unor instituții de credit.

1880 a fost anul în care s-au făcut câteva operațiuni importante: convertirea împrumutului contractat la Casa de Depuneri în 1872 (11 aprilie 1880) a obligațiunilor rurale (19 aprilie 1880), a obligațiunilor domeniiale și consolidarea datoriei flotante (8 aprilie 1881)⁷³, ce erau expresia redresării situației financiare a României oglindită prin existența unor disponibilități importante.

Apărut chiar după unire, proiectul înființării unei bănci naționale ca modalitate de evitare a crizelor financiare figura pe agenda politică a liberalilor. Vehiculată din nou la 1877, ideea era repusă pe tapet de I.C. Brătianu printr-o lege prezentată în Camera Deputaților pe 27 februarie 1880 în care se vorbea despre înființarea unei bănci de scont și circulație. Inițiativa legislativă a guvernului avea să aibă ca punct de plecare o

⁶⁷ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic...*, p. 217.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 213-214.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 217.

⁷⁰ D.A.D., 27 iunie 1876, p. 3479.

⁷¹ D.A.D., 8 mai 1878, p. 2763-2764. Pentru înființarea băncii sătești era necesar un capital minim de 500.000 lei, iar ca surse de acumulare erau menționate: veniturile comunale, județene, depuneri particulare și donații; lipsa unui excedent financiar al statului și fondurile comunale reduse sunt motivații ale amânării acestui proiect.

⁷² Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic...*, p. 217-218; capitalul adus de stat urma să fie înlocuit prin capitalul mărit de acționari, vezi I. C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. VI.

⁷³ Gheorghe. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 109.

propunere a fostului ministru de finanțe conservator P. Mavrogheni care la 1874 dorea înființarea unei bănci de scont constituită doar prin capitaluri particulare⁷⁴, contribuția statului la capitalul băncii fiind de 1/3. Această ultimă prevedere avea să atragă protestele energice ale conservatorilor. Dincolo de disputele obișnuite scenei politice, remarcabil era mai ales faptul că o instituție ce funcționa ca o societate pe acțiuni va reuși să ofere mai ales micilor agricultori credite cu dobânzi reduse⁷⁵ la care nu aveau acces marii proprietari beneficiari ai sumelor acordate de Creditul Funciar Rural.

Creditele erau puse la dispoziția burgheziei sub formă de „scrisuri funciare” cu garanție imobiliară a bancnotelor de acoperire metalică. Pentru ca marii proprietari să nu aibă vreun rol în cadrul băncii nou create, Eugeniu Carada respinge propunerea acestora de a se admite la scont și efectele agricole cu o valoare mai mare de 5.000 lei⁷⁶. O dezbatere interesantă care se îndepărta de spiritul liberal avea să fie provocată de cetățenii celor ce urmau să facă parte din consiliul de administrație al băncii. Fidel principiilor liberale în care credea, Ion Ghica insista pe imposibilitatea eliminării străinilor din conducerea băncii atâta timp cât aceștia se puteau număra printre acționari. Punctul de vedere ce avea să se regăsească în legea votată în martie 1880 de Parlament avea să fie cel al lui Ion Câmpineanu. Acesta considera obligatorie prezența doar a românilor în consiliul de administrație al băncii deoarece noua instituție financiară urma să administreze o mare parte din averea statului român. Efectele legii votate la sfârșitul lunii martie aveau să fie simțite în anii următori⁷⁷.

Începând chiar cu anul amintit curentul protecționist își făcea simțită prezența în cadrul legislativului mai întâi sub forma solicitării sprijinirii industriei și comerțului de către guvern apoi prin presiuni pentru evitarea unor noi tarife vamale. Debutul avea să fie reprezentată de propunerea senatorului Grăjdănescu din 5 mai 1880 care invocând interesele comercianților din București și-a meșteșugarilor indigeni cerea guvernului încurajarea industriei române și taxe duble pentru comercianții ce aduceau produse manufacturiere străine. Moțiunea avea să fie respinsă în cele din urmă datorită unei diferențe de șapte voturi⁷⁸. Participarea unui număr de 351 de mici întreprinzători la expoziția națională industrială de la București (1 septembrie 1880-10 ianuarie 1881) era tocmai rezultatul sprijinului oferit de guvern. Ajutorul acordat de executiv avea să aibă printre altele drept rezultat înființarea fabricii de hârtie „Letea” ale cărei lucrări au început în iulie 1882, funcționarea completă a fabricii începând din mai 1885⁷⁹. Revenind la 1880, merită amintită și prezentarea „Legii pentru fixarea bugetului de venituri și cheltuieli” pe exercițiul 1880/1881 care era expresia preocupării cabinetului Brătianu de a realiza un echilibru între venituri și cheltuieli. În aceste condiții faptul că rezultatul general al bugetului pe anul amintit avea să fie unul pozitiv, cu un excedent de 300.000 lei, nu apare ca o surpriză, ci mai de grabă ca un obiectiv atins⁸⁰.

Dincolo de importanța politică a convenției comerciale cu Austro-Ungaria ea avea să provoace în timp și efecte negative. Acesta era motivul pentru care la începutul anului 1882 documentul aprobat în 1875 este rediscutat. Chiar dacă mai mulți deputați

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Apostol Stan, *Grupări și curente politice...*, p. 216.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 217.

⁷⁷ „Dezbaterea Senatului”, mai departe D.S., 27 martie 1880, p. 2352.

⁷⁸ D.S., 5 mai 1880, p. 2657.

⁷⁹ I. Manira, I. Bulei, *Guverne și guvernanți*, vol. I, București, Editura Silex, 1994, p. 49.

⁸⁰ D.A.D., 30 martie 1880, p. 2341.

cer guvernului modificarea tarifelor vamale în sens protecționist⁸¹ devenea tot mai clară necesitatea adoptării unei legi care să aibă ca obiectiv încurajarea industriei naționale⁸². Cel care formula un adevărat program ce urmărea: înființarea de școli practice, fabrici model, încurajarea cumpărării bunurilor fabricate în țară⁸³ era senatorul liberal P.S. Aurelian. Deși știa că una din criticile aduse de conservatori era aceea a intervenției în economie, Aurelian propunea înființarea unei societăți centrale constituită din fonduri private și care să fie sprijinită și de stat în cazul implicării în încurajarea industriei⁸⁴.

Locul și rolul statului în economie avea să fie din nou discutat după intervenția economistului liberal amintit. În timp ce deputatul Paul Buescu susținea o mai mare implicare a statului în direcția ieftinirii materiilor prime și a capitalurilor, M. Kogălniceanu susținea că statul nu trebuie să intervină în înființarea de școli industriale în special și a industriei în general, mai ales acolo unde exista un exces de populație⁸⁵. Ca urmare a eforturilor făcute, datoria publică se reducea la 1 aprilie 1882 la o sumă de 593 milioane lei, iar din 1881 începuse acoperirea datoriilor prin renta amortizabilă, cheltuielile ordinare fiind acoperite din venituri bugetare⁸⁶. Referitor la proiectul de lege amintit, Theodor Rosetti insista ca pentru un anumit număr de produse aduse din import să existe taxe vamale cât mai mari și scutiri diverse pentru mărfurile similare realizate de producătorii indigeni⁸⁷.

O inițiativă care avea drept obiectiv o mai bună coordonare a activităților economice și o mai riguroasă administrare a domeniilor statului era cea din 1883 de constituire a Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor⁸⁸. Protestele opoziției aveau în vedere mai ales creșterea birocratică excesivă a statului român care putea să aibă drept rezultat afectarea procesului de dezvoltare⁸⁹. Preocuparea guvernului liberal după 1883 era independența economică ce nu putea fi obținută dacă țara nu depășea tradiționala sprijinire pe agricultură. Susținut de clasa de mijloc și apelând la economiști ca P.S. Aurelian pentru justificarea teoretică, guvernul s-a lansat într-un program amplu pentru a crea o industrie națională viabilă, oferindu-le protecție și încurajare. Interesant este faptul că, în același timp cu acuzațiile conservatorilor la adresa liberalilor pentru o prea mare implicare a statului în economie⁹⁰, se constată treptat o presiune tot mai mare din partea celor ce desfășurau activități industriale asupra factorului guvernamental cerându-i acestuia un sprijin mai consistent. Desfășurarea la un interval de doi ani a două congrese ale Întreprinzătorilor români (Iași – 1882 și 1884), iar între timp unul al cooperativilor (18 septembrie-21 decembrie 1883) denotă faptul că aceștia deveniseră în timp o forță de care un partid ce vorbea adesea de modernizarea țării nu avea cum să nu țină cont⁹¹. Pe lângă obișnuitele de acum cereri de

⁸¹ D.A.D., 10 ianuarie 1882, p. 608.

⁸² D.A.D., 12 ianuarie 1882, p. 671.

⁸³ D.A.D., 12 ianuarie 1882, p. 671-672.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 672.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 674.

⁸⁶ Gheorghe. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 125.

⁸⁷ D.S., 12 aprilie 1882, p. 1541-1542.

⁸⁸ D.A.D., 31 ianuarie 1883, p. 959-960.

⁸⁹ *M.O.*, 30 martie 1883, p. 4850-4852.

⁹⁰ D.A.D., 12 ianuarie 1882, p. 671-672.

⁹¹ În cadrul acestor întâlniri se cerea aplicarea unor tarife protecționiste pentru toate categoriile de produse. Pentru materiile prime se solicitau taxe vamale și comunale care să le protejeze, ca și în cazul mașinilor, materialelor primite din străinătate, vezi Gheorghe Iacob, *Cum s-a înfăptuit România modernă...*, p. 177.

aplicare a unei politici protecționiste și de stimulare a inițiativei private românești în toate industriile, solicitarea denunțării convenției comerciale cu Austro-Ungaria avea să creeze o presiune suplimentară asupra guvernului⁹². Devenit treptat exponentul curentului amintit în cadrul P.N.L., P.S. Aurelian prelua unele din revendicările formulate în 1882 și 1884 dându-le atunci când va avea și greutatea politică necesară, forma unor inițiative guvernamentale⁹³.

Chiar dacă spre deosebire de perioada precedentă venirii liberalilor la guvernare activitățile industriale se diversifică, se constată totuși că, atât din perspectiva capitalurilor investite dar și a forței de muncă utilizate, întreprinderile apărute după 1876 depășesc în puține cazuri stadiul de ateliere, cele mai multe dintre ele fiind înființate în București. În ciuda acestor aspecte enumerarea măcar a câtorva din ele este utilă pentru evidențierea domeniilor preferate: „Atelierul mecanic central al Direcției generale a Telegrafelor, Poștelor și Telefoanelor” (1879), turnătoria de metale, atelierul de reparat mașini agricole (1882), atelierul mecanic de cazangerie și fierărie (1883), turnătoria de fier (1887)⁹⁴.

Atent la solicitările celor ce făceau parte din electoratul liberal (meșteșugari, meseriași, negustori), guvernul va avea o orientare tot mai protecționistă începând cu 1885. Încercarea de instituire a unui tarif vamal în direcția amintită era strâns legată de denunțarea convenției comerciale cu Austro-Ungaria ori schimbarea politicii comerciale față de dubla monarhie putea duce la o deteriorare a relațiilor. Mai mult un regim vamal autonom încălca și principiile expuse în convențiile încheiate cu Germania și Anglia ce expirau abia în 1891⁹⁵. Cu toate acestea, asumându-și riscuri politice mari, guvernul va prezenta Parlamentului în noiembrie 1885 un proiect legislativ ce conținea un tarif general protecționist.

Sesiunea parlamentară noiembrie 1885-iunie 1886 avea să prilejuiască apariția unor noi dispute între putere și opoziție pe tema regimului vamal, dar și a crizei economice europene. Acuzele conservatorilor ce vizau disproporția venituri-cheltuieli, lipsa unei politici economice și comerciale, aveau să fie contracarate mai întâi de ministrul finanțelor. Acesta avea să amintească Parlamentului de excedentele bugetare din timpul guvernării liberale, de scutirile și reducerile de import, cel mai elocvent exemplu fiind impozitul personal, a cărui valoare scăzuse de la 14 milioane la 5 milioane lei⁹⁶. Deputatului Iepurescu, ce atrăgea atenția la 27 noiembrie asupra lipsei de produse autohtone, comparativ cu supraproducția europeană⁹⁷, guvernul îi răspundea prin redactarea unui nou sistem vamal general trimis în aceeași perioadă spre dezbatere deputaților și senatorilor. Sistemul protecționist ce avea să fie introdus acum avea în vedere materiile prime existente în țară și pentru produsele autohtone (în paralel cu

⁹² D.A.D., 11 ianuarie, p. 29.

⁹³ P. S. Aurelian era unul din cei ce susținea înființarea și încurajarea unei industrii autohtone, înființarea unei școli de meserii, înființarea și dezvoltarea industriei agricole, în „Românul”, 19 februarie, p. 104.

⁹⁴ Nu pot fi uitate nici cele 7 fabrici de cherestea, 8 de mobilă, 24 mori cu abur, 4 fabrici de conserve, 11 de pânză și postav, răspândite la nivelul întregii țări, vezi Parachiva Căncea, *Viața politică în România în primul deceniu al independenței de stat (1876-1888)*, București, Editura Științifică, p. 23. În 1880, pe baza amenajării căderilor de apă, Emil Costinescu va înființa o fabrică de cherestea cu o turbină de 185 C.P. Peste patru ani se fondează, la Teatrul Național din București, prima uzină productivă de energie electrică, în *ibidem*, p. 24.

⁹⁵ Începând cu 1879, burghezia germană reintroducea bariere vamale împotriva produselor străine, exemplu fiind urmat de Austro-Ungaria și Franța, vezi Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, p. 39.

⁹⁶ D.A.D., 27 noiembrie 1885, p. 108.

⁹⁷ Idem, p. 71-72.

scutirea de taxe pentru exportul de materii prime indigene aflate în cantități suficiente industriei românești). Schițată înainte de a veni la putere, concepția liberalilor asupra dezvoltării economice a României, sintetizată cu ajutorul expresiei „prin noi înșine” avea să fie formulată explicit acum de Emil Costinescu. Pentru el, legea ce avea să fie votată la 9 mai 1886, iar de Senat o săptămână mai târziu era cel mai important act adoptat de statul român de la independență: „Este vorba să ne asigurăm prin noi înșine regimul care va da independența economică a țării noastre”⁹⁸. Convins de necesitatea unei industrii naționale, Costinescu propune în februarie 1885 spre dezbaterile Parlamentului cea mai importantă lege din perioada guvernării liberale cu un puternic impact asupra dezvoltării economice a țării⁹⁹.

Prin proiectul propus, statul acorda o serie de avantaje celor care puteau realiza stabilimente industriale cu un capital de cel puțin 200.000 lei și care utilizau cel puțin 100 lucrători pe zi. Forma concretă de sprijinire a celor ce erau dispuși să investească într-o fabrică suma amintită era acordarea unui teren cu titlu de proprietate de la 1 la 5 hectare pentru construirea acesteia, scutirea de impozit pe profit pentru 15 ani, eliminarea taxelor vamale pentru mașinile prime aduse în țară, reduceri semnificative ale costului transportului C.F.R.

Acordarea unor prime de fabricare și de export întreprinderilor ce reușeau o producție de peste 600.000 lei anual era o prevedere importantă a legii. Procedurile parlamentare complicate aveau să ducă la o întârziere a dezbaterilor în secțiuni până în vara lui 1886. Forma în care arată acum este o dovadă a victoriei susținătorilor industriei mijlocii. Pe lângă reducerea capitalului de la 200.000 la 50.000, se reducea și numărul de lucrători (până la 25) ce trebuiau angajați pentru a putea beneficia de avantajele oferite de lege¹⁰⁰.

1887 avea să fie anul în care România la capătul unor negocieri intense adopta un tarif vamal general, prima nouă convenție comercială fiind încheiată cu Germania¹⁰¹. Devenită porta-voce a guvernului, „Vocea Națională” din 6 martie exprima dorința liberalilor de a ocroti interesele agricultorilor și meseriașilor români împotriva concurenței considerată neloyală a produselor străine. Practic modificarea esențială adusă de noua lege era faptul că statul român își lua libertatea de a stabili aceleași tarife vamale pentru cei care doreau să aibă relații comerciale cu România¹⁰².

Chiar dacă asemenea inițiative nu aveau cum să provoace entuziasmul puterilor europene, exemplul Germaniei și al Imperiului Otoman (ce avea să încheie o convenție comercială cu România, ratificată la 17 noiembrie 1887) aveau să fie urmată de Elveția, Anglia, Rusia¹⁰³.

În ciuda încrederii pe care monarhul o arată față de liberali și cu prilejul discursului rostit în Adunarea Deputaților din 15 noiembrie 1887, când realizează un bilanț al guvernării, accentul căzând pe realizări, tensiunea politică internă este în creștere după

⁹⁸ D.S., 3 noiembrie 1885, p. 1295.

⁹⁹ La începutul anului 1885, E. Costinescu prezentase Adunării Deputaților un „Proiect de lege pentru încurajarea fabricării țesăturilor, sforilor, corderiei și sacilor de iută”, aprobat cu 61 de voturi din 74 deputați prezenți. În motivația legii „măsuri generale spre a veni în ajutorul industriei naționale”, Emil Costinescu arată că situația economică dificilă putea fi depășită doar prin dezvoltarea unei industrii naționale, alături de o agricultură puternică, în D.A.D., 26 februarie 1885, p. 1106.

¹⁰⁰ D.A.D., 10 iunie 1886, p. 1859.

¹⁰¹ D.A.D., 26 februarie 1885, p. 1107.

¹⁰² „Voința Națională”, an IV, nr. 761, 26 februarie 1887.

¹⁰³ Prin articolul 5, monopoliurile statului român erau limitate la tutun, sare și praf de pușcă, în idem, an IV, nr. 767, 5 martie 1887.

12 ani de guvernare. Mulțumiți de performanțele obținute pe parcursul guvernării, liberalii se considerau îndreptățiți să solicite din nou votul electoratului¹⁰⁴.

Alegerile din 23-25 ianuarie 1888 sunt câștigate tot de echipa formată în jurul lui I.C. Brătianu, chiar dacă opoziția beneficia din 11 octombrie 1887, de un comitet comun de acțiune. Pătrunderea în Parlament a unor lideri importanți ai conservatorilor înseamnă o înfrângere morală pentru P.N.L.¹⁰⁵. În ciuda succesului electoral, manifestările tot mai puternice ale opoziției¹⁰⁶ îl vor determina pe I.C. Brătianu să demisioneze la 22 februarie 1888.

Criticabilă din multe perspective, iar dacă am aminti aici doar greutatea adoptării și aplicării unor legi ar fi aproape suficient, guvernarea liberală 1876-1888 devenea un bun reper atât prin inițiativele sale legislative dar și prin rezultatele din economie. Înregistrarea unor excedente bugetare în anii 1882/1883, 1885/1886, 1888/1889 și creșterea de la an la an a veniturilor erau consecințele unei politici economice care se circumscria unui concept lansat în această perioadă și promovat pe toate durata existenței sale „prin noi înșine” neignorând importanța prezenței capitalului străin și neexcluzând colaborarea cu acesta¹⁰⁷.

Puțini preocupați de construcții teoretice, acuzați pentru intervenția statului în economie, liberalii erau fideli ideilor exprimate înaintea preluării puterii conform cărora ordinea financiară, creșterea unor instituții care să susțină mica proprietate, sprijinirea sectorului industrial erau indisponibile unei economii moderne.

Privită atent guvernarea liberală (1876-1888) este una aparent ciudată pentru că pe de o parte ea a însemnat o accelerare a modernizării societății românești prin aplicarea principiilor liberale în viața socială și politică, dar în același timp intervențiile liderilor P.N.L. au permis construirea unei doctrine a intervenționismului liberal conform legilor și mecanismelor pieței libere mult mai apropiate de liberalismul primei jumătăți a secolului XX decât a celui din secolul XIX¹⁰⁸. Acuzați de abandonarea principiilor, liberalii aveau să se dovedească pe parcursul guvernării fideli ideilor exprimate după preluarea puterii. Apropiat ca ton de conservatori ce criticau modernizarea rapidă a societății românești, intervenția lui I.C. Brătianu din decembrie 1878 anunța un amplu program ce avea ca obiectiv dezvoltarea agriculturii, industriei și a comerțului „care reprezintă bazele unui edificiu fără de care oricât de minunat ar fi acoperișul, totul s-ar prăbuși”¹⁰⁹, iar dacă la aceasta adăugăm atitudinea liberalilor români față de proprietate credem că putem vorbi de o guvernare conformă cu ideologia celor aflați la putere și nu în cele din urmă una eficientă.

¹⁰⁴ D.A.D., 1 decembrie 1887, p. 140.

¹⁰⁵ Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernări 1866-1916*, București, Editura Silex, 1994, p. 61.

¹⁰⁶ D.A.D., 19 decembrie 1887, p. 327-329.

¹⁰⁷ „Românul”, 20 ianuarie 1884, p. 62.

¹⁰⁸ Aurelian Crăiuțu, *De la calea spre servitute la calea spre liberalism*, în „Polis”, nr. 2, an II, București, 1993.

¹⁰⁹ „Românul”, an XXII, 18 decembrie 1878; apud Mihai Dorin, *Eminescu și civilizația României Moderne*, în *Itinerarii istoriografice*, Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani, coordonat de Gabriel Bădărău, Iași, Biblioteca Fundației Academice „A. D. Xenopol”, 1996, p. 458.